

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті розглянуто поняття класифікації загроз економічній безпеці вищого навчального закладу. Проведена систематизація загроз, що притаманна економічній безпеці освітніх установ. Визначено, що забезпечення економічної безпеки освітніх установ є одним з актуальних завдань сьогодення. Доведено, що рівень економічної безпеки освітніх установ залежить від того, наскільки ефективно установи запобігають внутрішнім і зовнішнім загрозам та усувають наслідки їх негативного впливу на функціонування установ.

Ключові слова: систематизація загроз, вищі навчальні заклади, економічна безпека, класифікація загроз економічній безпеці ВНЗ.

L. P. SNIGIR

University «KROK», Kyiv, Ukraine

CLASSIFICATION THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

The article discusses the concept of classification of threats to economic security of higher education. The systematization threats inherent economic security of educational institutions. Determined that the economic security of educational institutions is one of the pressing problems of today. Proved that the level of economic security of educational institutions depends on how effectively institutions prevent internal and external threats and eliminate the consequences of their negative impact on the functioning of the institutions.

Keywords: systematization threats, higher education, economic security, threats to economic security classification of universities.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економіки України виникають серйозні загрози для розвитку й стійкого функціонування вищих навчальних закладів. У цих умовах на функціонування закладів вищої освіти чинять вплив як зовнішні, так і внутрішні загрози, які виникають при здійсненні ними освітньої, наукової та господарської діяльності. Діяльність з організації системи економічної безпеки вищого навчального закладу полягає у виявленні факторів, явищ або процесів, що можуть завдати шкоду підприємству або негативно вплинути на його функціонування. Такі фактори, явища або процеси є загрозами, а система економічної безпеки ВНЗ має бути організована таким чином, щоб завчасно попереджати загрози. Для створення ефективного механізму запобігання негативним наслідкам впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на економічний стан ВНЗ, необхідним є визначення та класифікація основних загроз, що впливають на економічну безпеку вишів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових публікацій, присвячених дослідженню економічної безпеки в цілому та загроз її стану зокрема, виокремимо праці таких науковців, як А.С. Соснін [10], П.Я. Пригунов [10], В.Ф. Гапоненко [3], В.П. Мак-Мак [8], О.А. Грунін [5], С.О. Грунін [5], М.Д. Гласний [4], Ж.Б. Рахметуліна [9], А.Н. Фомічев [11].

Вагомий внесок у висвітлення проблем класифікації загроз економічній безпеці ВНЗ зробили багато фахівців і науковців: Т.М. Боголіб [1], Л.М. Віткін [2], Л.М. Волков [2], О.І. Хімичева [2], А.С. Зенкін [2], К.В. Карпова [7] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

На нашу думку, на сьогоднішній день недостатньо уваги приділено проблемам обґрунтування чинників загроз економічній безпеці вищих навчальних закладів. Щоб створити ефективну систему економічної безпеки ВНЗ, потрібно мати чітке уявлення про те, що потребує захисту, обізнаність про відповідні загрози та здатність попередити їх.

Дані питання пов'язані з недостатнім дослідженням загроз економічній безпеці в освітній галузі.

Формулювання цілей статті. Ціллю статті є виокремлення та дослідження загроз економічній безпеці ВНЗ, а також аналіз основних видів загроз і проведення їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки ВНЗ країни є ваговою складовою державної структури загалом, а також складною соціально-економічною системою, то під час розгляду проблеми упередження загроз економічній безпеці вищого навчального закладу слід враховувати як внутрішні, так і зовнішні чинники, що безпосередньо й у певних умовах опосередковано впливають на безпеку економічного стану цього закладу.

Процес забезпечення економічної безпеки ВНЗ у динаміці – це виконання дій за необхідними параметрами й методикою, скерованих на створення умов забезпечення його стійкості. Таке подання процесу економічної безпеки засвідчує, що кожна її складова повинна досліджуватись на всіх етапах, це забезпечить комплексний підхід до дослідження економічної безпеки.

Небезпека – це стан, в якому виникає можливість заподіяння шкоди системі (суспільству, державі). Небезпека може характеризуватися наявністю загрози, ризику і виклику [6].

Загроза – ознака безпосередньої небезпеки заподіяння шкоди певної тяжкості. Ризик – ознака потенційної небезпеки завдати збитки певної тяжкості і характеру [6].

Виклик – ознака реальної небезпеки, яка вимагає негайної реакції з метою попередження або зниження можливого збитку [6].

Вважається, що загрози можуть бути як ознаками небезпеки, так і не бути такими. Наприклад, суб'єкт може загрожувати системі, але не нести реальної небезпеки. У той же час він може бути небезпечним, але не загрожувати системі небезпекою. У цьому випадку невизначеність надалі може впливати на систему через виклики.

Ризики ж є вираженням можливої небезпеки. Самі по собі ризики та їх наявність до початку їхнього впливу на систему можуть лише спричинити виникнення небезпеки. Суб'єкти управління системою повинні прагнути до інформованості про наявність ризиків, постійно їх оцінювати, знати про їх важливість та зміст.

Таким чином, небезпека виникає в результаті впливу факторів, цілий ряд яких утворює ризики, подальша їх трансформація призводить до виникнення загроз, що, в свою чергу, приймаючи форму виклику, впливають на систему.

Отже, забезпечення економічної безпеки має бути засноване на аналізі чинників, визначенні зони ризиків, оцінці загроз та реакції на виклики з метою попередження або зниження можливого збитку.

У науковій літературі описані різні фактори ризику, небезпеки і загрози, що можуть бути згруповані за різними класифікаційними ознаками. Так, залежно від можливості їх прогнозування вони виділяють ті небезпеки або загрози, які можна передбачати та непередбачувані. До перших належать ті, які, як правило, виникають в певних умовах, відомі з досвіду господарської діяльності, своєчасно виявлені та узагальнені економічною наукою.

Важко не погодитися із ученим М. Гласним, який розглядає 7 основних загроз в системі вищої освіти, які вважає найбільш злободенними та глобальними проблемами зазначає [4]:

1. Невідповідність законодавчим вимогам.
2. Світові фінансові кризи.
3. Енергетичні кризи.
4. Інфляція.
5. Зміни споживчого попиту.
6. Боротьба за талановитих фахівців.
7. Епідемії.

Загрози розвитку системи вищої освіти, в залежності від джерела виникнення, розділяють їх на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні виникають без участі і мимоволі постійного і змінного складу освітніх і наукових установ, незалежні від прийнятих рішень і здійснюваних дій. Їх необхідно розпізнавати й обов'язково враховувати в управлінських рішеннях. Суб'єктивні загрози породжені навмисними або ненавмисними діями людей, працівниками різних органів і організацій. Тому їх попередження багато в чому пов'язане з впливом на суб'єктів економічних відносин.

Залежно від можливості запобігання, можливо виділити форс-мажорні і не форс-мажорні загрози. Перші відрізняються впливом, який неможливо зупинити (війна, катастрофа, природне та екологічне лихо). Другі – ті, що можна вчасно попередити своєчасними діями.

По можливості настання загрози необхідно розрізнити як явні, тобто реально існуючі, видимі, і латентні, тобто приховані, ретельно замасковані, які важко виявляються. Вони можуть проявитися раптово. Тому їх відображення потребує одразу вжити термінових заходів, додаткових зусиль і коштів.

Одні вчені класифікують загрози по об'єкту посягання: персонал, майно, техніка, інформація, технології, імідж [9]. Інші виділяють загрози за природою їх виникнення: політичні, економічні, техногенні, правові, кримінальні, екологічні, конкурентні, контрагентські та ін. Залежно від величини збитку загрози можна поділити на ті, що викликають труднощі, значні та катастрофічні. За ступенем ймовірності необхідно розрізнити неймовірні, малоймовірні, ймовірні, вельми вірогідні, цілком ймовірні загрози [11].

В.П. Мак-Мак розділяє загрози за ознакою їх віддаленості за часом: безпосередня, близька (до 1 року), далека (понад 1 року) і в просторі: на території організації; прилеглої до організації; на території регіону, країни; на закордонній території [8].

Найбільшого поширення в науці набуло виділення загроз залежно від сфери їх виникнення. За цією ознакою розрізняють внутрішні і зовнішні. Зовнішні загрози виникають за межами економічних систем. Внутрішні загрози обумовлені тими процесами, які виникають в ході функціонування економічних систем.

Ми можемо визначити, що для вищих навчальних закладів притаманні всі види загроз та небезпек, які пов'язані з наданням освітніх послуг. У даному дослідженні класифікація загроз економічній безпеці вищого навчального закладу проведена за різними ознаками та критеріями, що схематично зображено в таблиці 1.

Виходячи з наведеної класифікації загроз можна визначити, що для діяльності вищих навчальних закладів притаманні як внутрішні, так і зовнішні загрози. Такі загрози можна пов'язати з виконанням вимог

сучасного законодавства України в галузі освіти та науки. Надання освітніх послуг відноситься до ліцензійного виду діяльності. Тобто порушення ліцензійних вимог щодо надання освітніх послуг являється однією з головних загроз діяльності ВНЗ [7].

Таблиця 1

Класифікація загроз економічній безпеці ВНЗ

Зовнішні	Внутрішні
Нестабільність державної політики у сфері вищої освіти.	Невідповідність законодавчим вимогам.
Зміна системи оцінки знань при зачисленні абітурієнтів.	Старіння споживачів і персоналу в системі вищої освіти.
Несприятлива демографічна ситуація.	Постійний дефіцит кваліфікованих кадрів.
Конкуренція на ринку вищої освіти.	Неможливість своєчасно відреагувати на зміну споживчого попиту.
Насичення ринку праці випускниками певних спеціальностей.	Нездатність до інновацій в системі вищої освіти.
Вплив економічної кризи на купівельну здатність споживача освітніх послуг.	Наявність конфліктних стосунків між керівництвом вищого навчального закладу і викладацьким складом.
Рівень корупції та злочинності в Україні.	Відсутність профілактичних заходів проявам корупції, шахрайства у ВНЗ.

Проаналізуємо основні види загроз економічній безпеці ВНЗ. До внутрішніх загроз слід віднести все те, що утворює умови до порушення чинного законодавства в галузі освіти та ліцензійних умов з боку керівників, професорсько-викладацького складу, іншого постійного персоналу ВНЗ та студентів.

Серед внутрішніх загроз найбільш притаманні загрози, які пов'язані з ризиком невідповідності законодавчим вимогам. Ризик невідповідності законодавчим вимогам функціонування економічних систем вищів, наукових організацій та освітніх установ може з високим рівнем проявлятися у невиконанні ними всіх напрямків функціонування економічних систем (наприклад, незабезпеченість матеріальними ресурсами, низька технічна готовність, наявність лабораторій, спеціалізованих кабінетів, комп'ютерних класів, бібліотечних фондів, нецільове та неефективне використання грошових коштів, порушення санітарних норм і правил, низька якість побутового обслуговування, порушення в експлуатації будівель і споруд, недотримання будівельних норм).

Ризик старіння споживачів і персоналу в системі вищої освіти. Слід звернути увагу на той факт, що на окремих посадах в системі вищої освіти значну питому вагу займають працівники передпенсійного та пенсійного віку. Боротьба за талановитих фахівців обумовлена постійним дефіцитом кваліфікованих кадрів у практично всіх без винятку економічних системах, а отже, високим цей ризик буде залишатися для всіх елементів системи вищої освіти.

Неможливість передбачити і своєчасно відреагувати на зміни споживчого попиту слід вважати одним з найважливіших ризиків всіх без винятку економічних систем, тому для всіх елементів системи вищої освіти ризик буде високим.

Ризик нездатності до інновацій в системі вищої освіти незначний з огляду на те, що саме в цій системі і зароджуються інноваційні підходи.

Не меншою загрозою діяльності ВНЗ є наявність конфліктних стосунків між керівництвом та викладацьким складом. Це особливо небезпечно, а ще гірше коли до конфлікту втягнуті студенти.

Одним з негативних викликів для економічної безпеки ВНЗ – відсутність профілактичних заходів проявам корупції, шахрайства у вишах, як один із факторів внутрішніх загроз. Корупція у будь-якій сфері життя суспільства – асоціальне, аморальне та протиправне явище. Найбільш болісні наслідки має корупція в освіті, бо має довгостроковий вплив, створюючи підґрунтя для подальшого укорінення корупції в суспільстві, спотворюючи аксіологічну парадигму його існування, а також наносить непоправної шкоди, гальмуючи, зокрема, й економічний розвиток країни та негативно впливаючи на можливе інноваційне зростання з огляду на різке зниження рівня якості освіти.

Дана проблема є симбіозом рушійних сил які живлять одна-одну. На рівні навчального процесу корупцію зумовлює неякісне викладання, суб'єктивне оцінювання та незацікавленість студентів у здобутті знань.

Одним із профілактичних інструментів, що зараз, як ніколи став актуальним останнім часом – «Громадський спротив». Громадська протидія корупції у ВНЗ має включати в себе постійний моніторинг освітнього процесу профільними громадськими організаціями і спонукання студентів та викладачів до активнішої позиції у боротьбі з проявами корупції у ВНЗ. Підвищення цінності вищої освіти, а також якості навчання (це відобразиться не тільки на корупційну складову в вищій освіті, але і значно підвищить якість спеціалістів, що будуть випускатись з вищих навчальних закладів) є чи не най головними серед профілактичних заходів.

Засобами профілактики боротьби з корупцією на рівні системи освіти є модифікація системи державного замовлення заради приведення її у відповідність до вимог ринку, оптимізація кількості ВНЗ шляхом перегляду критеріїв ліцензування і акредитації та формування у студентів почуття академічної гідності.

Як було вище сказано, зовнішні загрози виникають за межами економічних систем. Зовнішні загрози проявляються в негативних наслідках соціально-економічного розвитку країни.

Політична та економічна нестабільність в державі є головною загрозою розвитку вищої освіти в Україні.

На сучасному етапі суспільного життя вища освіта є не тільки найважливішою соціальною сферою, але й у прямому значенні найважливішою економічною галуззю. Вона відіграє все більш важливу роль у накопиченні та розвитку людського капіталу. Тому перспективи зростання добробуту нашої країни пов'язані зі збільшенням значущості вітчизняної освіти.

Через зміну системи оцінки знань при зачисленні абітурієнтів, щорічне зовнішнє незалежне оцінювання було чи не найскладнішим за останні роки і за змістом, і за кількісними показниками. Вступна кампанія 2015 року в Україні кардинально змінила умови вступу до вишів. Під час вступу виші приймають лише сертифікати 2015 року в зв'язку затвердженими Міносвіти умовами прийому до ВНЗ на 2015 рік, а раніше для вступу брали сертифікати, починаючи з 2008 року. У правилах є чимало новацій і для навчальних закладів, і для абітурієнтів. Зміни торкаються системи ЗНО, бо нині саме за показниками у сертифікатах студентів зараховують на навчання. У 2015 році ЗНО базується на принципі "склав/не склав", і той, хто тестування склав, зможе вступати до вишу. Кількість балів у сертифікаті вимірюється від 100 до 200 балів [12]. До вишів не потрапляють абітурієнти, які не продемонстрували мінімальний рівень знань, і ті абітурієнти, які не були готові до нововведень, не змогли скласти іспити. Вони матимуть змогу вступати лише до коледжів, технікумів.

Також, серед зовнішніх загроз є несприятлива демографічна ситуація, яка склалася в нашій державі упродовж останніх років. У всіх сферах суспільного життя прослідковуються негативні наслідки складної демографічної ситуації. У зв'язку з демографічною кризою в багатьох вищих навчальних закладах постає проблема набору студентів не тільки на контрактну форму навчання, але й за державним замовленням. На ринку освітніх послуг залишаються лише ті вищі навчальні заклади, що надаватимуть якісні освітні послуги. Ця тенденція зі зниженням кількості потенційних студентів призводить до посилення конкуренції між ВНЗ.

Важливе значення серед загроз має конкуренція на ринку вищої освіти. Конкуренція проявляється у поведінці виробників освітніх послуг – навчальних закладів. При цьому розвиток конкурентних відносин відбувається за різними напрямками, серед яких можемо виділити наступні: конкуренція між ВНЗ різних форм власності, конкуренція за студентів; конкуренція за висококваліфікованих викладачів; конкуренція за фінансові ресурси, зокрема, кошти державного бюджету; конкуренція за просування на міжнародний ринок освіти, за іноземних студентів.

Так, прагнення залучити студентів приводить навчальні заклади до необхідності підвищення конкурентоспроможності освітніх послуг, а також їх диверсифікації.

До зовнішніх загроз економічній безпеці відноситься загроза насиченості ринку праці випускниками певних спеціальностей. Останнім часом в Україні дедалі більше відчувається розбалансування ринку освітніх послуг і ринку праці: людський капітал, сформований системою освіти, залишається недовикористаним або взагалі незатребуваним на ринку праці. Ідеться, по-перше, про феномен «надлишкової освіти», коли працівники з високою формальною підготовкою займаються малокваліфікованими видами праці, що свідчить або про вкрай низьку якість освіти, або про нераціональне використання праці; по-друге, про працю не за спеціальністю, хоча працівники при цьому залишаються на високих ступенях професійно-кваліфікаційної ієрархії.

Український ринок праці на сьогоднішній день переповнений випускниками вишів з юридичними та економічними дипломами, а також фахівцями в області менеджменту. Саме людям з цими спеціальностями зараз найбільш складно знайти роботу. На сьогоднішній день юристів готують навіть інститути культури. У результаті, більша частина з них після закінчення вишу приходять у центри зайнятості у пошуках роботи, тобто молоді люди, провчившись п'ять років і здобувши один фах, змушені ставати на біржу праці і, як наслідок, перекваліфіковуватися.

Наразі в Україні не вистачає інженерів, хіміків, спеціалістів технічних і робітничих спеціальностей. Не останнє місце серед зовнішніх загроз відводиться впливу економічної кризи на купівельну здатність споживача освітніх послуг.

Протягом десятиліття у всьому світі дають про себе знати кризові проблеми, які не вдається вирішити в рамках традиційних методичних підходів, все частіше чуємо про всесвітню кризу освіти. Освітні системи, що склалися, не можуть виконати своєї основної функції — формувати творчі сили суспільства. Залежно від умов, що склалися в Україні, ця криза проявляється в різних формах. Сьогодні наявність кризи вітчизняної системи освіти вже ніким не заперечується, проте кризова ситуація не тотожна занепаду. В Україні криза освіти розвернулася на тлі глобальної кризи освіти і під могутньою дією загальної кризи нашої держави, всієї її соціально-економічної і суспільно-політичної системи. Проблема рівності доступу до освіти має два основні аспекти:

• забезпечення доступу кожної людини до базової освіти, необхідної для ефективного функціонування в сучасному суспільстві;

• рівність під час вступу до навчальних закладів для всіх соціальних груп і прошарків незалежно від матеріального стану людей, їх національності, статі, місця проживання та інших особливостей. Важливою ознакою освіти є її попит у суспільстві, і, перш за все молоддю, за якою майбутнє освіти, науки, культури, майбутнє країни.

Серед зовнішніх загроз є й рівень корупції та злочинності в Україні, який залишається однією з найбільш актуальних проблем сучасності. В Україні прояви корупції все більше витісняють правові та етичні норми. Корупція поступово перетворилася на норму суспільної поведінки. Однією з актуальних проблем постає корупція в сфері вищої освіти. Високий рівень корупції в нашій державі призводить до того, що Україна втрачає свою інвестиційну привабливість. Якщо говорити предметно, а саме про корупцію у сфері освіти, то ми спостерігаємо ту ж картину – корупційність освіти (здебільшого вищої) призводить до зниження привабливості українських вишів як для іноземних студентів, так і вітчизняних. Відповідно зменшення кількості в нашій країні іноземних студентів призводить до зниження престижу української вищої освіти. Тому питання корупції в освіті за значимістю стоїть в одному ряду з такими проблемами як корупція в судовій системі, корупція в системі органів виконавчої влади. Корупція в Україні є однією з проблем, яка потребує невідкладного розв'язання. Вона становить загрозу демократії, принципам верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства.

Висновки з даного дослідження. Для будь-якого підприємства завжди існують загрози, які надходять ззовні або виникають усередині підприємства. Узагальнюючи сучасні підходи до визначення загроз визначено, що загроза – це ознака безпосередньої небезпеки заподіяння шкоди певної тяжкості. В роботі проведено систематизацію загроз за певними ознаками та запропоновано класифікацію небезпек і загроз економічній безпеці вищого навчального закладу, які розмежовано на зовнішні та внутрішні. Відповідно до запропонованої класифікації виявлено вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та визначені найбільш небезпечні і впливові. Система економічної безпеки покликана захистити ВНЗ від зовнішніх та внутрішніх загроз, надійно зберегти та ефективно використати їх матеріальний і фінансовий потенціал. Чим детальніше вищий навчальний заклад визначить загрози, притаманні саме йому, тим більш точні будуть вжиті заходи для стабілізації ситуації і нормального його функціонування.

Література

1. Боголіб Т.М. Принципи управління вузом : монографія / Боголіб Т.М. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.
2. Системи якості ВНЗ: теорія і практика / Л.М. Віткін, Л.М. Волков, О.І Хімичева, А.С. Зенкін. – К. : Наук. думка, 2006. – 301 с.
3. Гапоненко В.Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / Гапоненко В.Ф., Беспалько А.А., Власков А.С. – М. : Издательство «Ось-89», 2007. – 111 с.
4. Гласный М. Д. Атмосфера угроз / М. Д. Гласный // Риск-менеджмент. – 2008. – № 7-8, июль-август. – 11 с.
5. Грунин О.А. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С.О. Грунин. – СПб : Питер, 2002. – 41 с.
6. Карачина Н.П. Терминологический взаимосвязь категорий в контексте экономической безопасности [Электронный ресурс] / В. А. Гадышев, О. Г. Поскочина // Вестник Санкт-Петербургского университета ГПС МЧС России. – 2011. – №2. – 27–31 с. – Режим доступа : <http://vestnik.igps.ru>
7. Карпова К.В. Вищий навчальний заклад приватної форми власності як об'єкт економічної безпеки та суб'єкт господарської діяльності / К.В. Карпова // Ефективна економіка. – 2013. – № 2. – Режим доступа : <http://www.econmy.nauka.com.ua>
8. Мак-Мак В.П. Служба безопасности предприятия / Мак-Мак В.П. – М. : Баярд, 2003. – С. 11–12.
9. Рахметулина Ж.Б. Механизмы снижения рисков в предпринимательской деятельности : монография / Рахметулина Ж.Б. – Шымкент : Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауезова, 2011. – 176 с.
10. Соснин А.С. Менеджмент безопасности предпринимательства / А.С. Соснин, П.Я. Прыгунов. – Киев : Издательство Европейского университета, 2002. – 101 с.
11. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент : учебник / Фомичев А. Н. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2008. – 376 с.
12. <http://old.mon.gov.ua/ua/messages/39681-do-uvagi-kerivnikiv-vnz-mon-oprilyudneno-umovi-priyomu-do-vnz-u-2015-rotsi>

Надійшла 03.10.2015; рецензент: д. е. н. Терехов В. І.